

III. FEJEZET.

Kísérletek az egyházjog kodifikálására

Az egységes egyházi törvénykönyv hiánya. – Ennek káros következményei. – Scheidemantel munkája. – Az evangélikusok latinra fordítják (1782). – Bécsben Kaunitz hívja fel rá a figyelmet. – Prónay Gábor vezetése alatt az evangélikusok átdolgozzák a könyvet (1784). – Tudatosan érvényre juttatják a magyar vonásokat. – Újabb kísérlet a hazai jogszokások összefoglalására (1786). – Bécsben a magyar és az örökös tartományi egyházjog azonosítására gondolnak. – Ez a terv nem valósul meg.

A főkonisztórium szervezése az egyházi igazgatás reformjának csak egyik, bár kétségtelenül igen lényeges részét jelentette. A tervezgetések, amikor mintegy kiemelték ezt a legszembetűnőbb vonást, akaratlanul is elvonták a figyelmet a kérdéscsoport egészéről. Ha nem is véglegesen, de néhány esztendőre. Mihelyt azonban a központi kormány szerv problémája kevésbé foglalkoztatta a protestantizmus vezetőit, mint elodázhatatlan feladat, újból és újból feltűnt előttük az egyházi szokások rendszerbe foglalása, szabályozása. Az egyházi élet minden vonatkozására kiterjedő olyan egységes, nagy törvénykönyv lebegett előttük, amelybe összegyűjthetnék régi jogszokásaik közül mindazokat, amelyek még nem avultak el, belefoglalhatnák a feltűnő hiányok kitöltésére és a visszaélések meggátlására alkalmas szabályokat, hogy azután az egész a kor felfogásának, jogszemléletének megfelelő módon rendezzék el.

Többre gondoltak tehát, mint néhány változtatásra. Bármily elcsépelt frázis, azt kell mondanunk, hogy a kor követelményeinek óhajtottak eleget tenni. Mert bár minden korszak, szinte minden generáció a saját elvei szerint szereti elvégezni munkáját, a nagy fordulatok rendkívül élénkké szokták tenni a vágyódást a szintézis után. Amikor ugyanis egy új életfel-

fogás, új világnézet különösen kirívóvá teszi a múltból örökölt intézmények, meg a jelen óhajai közti különbséget, amikor sok szokás csak felesleges, értelmét veszített tehernek látszik, akkor az időtálló részeket, mivel korábbi, megszokott kapcsolatokból kiváltak, friss elemek beiktatásával kell ismét összefűzni, hogy azután a jövő természetes egységnek látszó, szerves alakulattá forraszthassa őket össze. Minthogy a protestantizmus történetében a felvilágosodás jelentette azt a változást, amely ilyesféle nagy átcsoportosításra serkenthetett, – életének a racionalizmus hatása alatt átalakuló periódusát újprotestantizmusnak is szokás nevezni¹ – érthető, ha most, a türelmi korszakban, élénkké vált a vágyódás az egész egyházi szervezetet felölelő, modern felfogású törvénykönyv után.

A sóvárgást még fokozta a rendezetlen helyzet, amelybe a hosszú elnyomás a protestáns intézményeket juttatta. Oly visszasságokról volt szó, amelyeket már az orthodoxia korának ki kellett volna irtania, de mert a protestantizmus sokáig nem lehetett a maga ura, most egyszerre különösen ríktókká lettek. A meggyőződést, hogy változtatásra szükség van, sokan vallották és hirdették. Egymás közt éppen úgy, mint az uralgó, vagy annak közigazgatási fórumai előtt. A kijelentések közül bizonyára azok a legfontosabbak, amelyeket a protestánsoknak a legmagasabb állami tisztségekbe feljutott vezetői tettek, hiszen ők az egyházi élet egész területét át tudták tekinteni, s ezenfelül kellő ítélőképességgel is rendelkeztek.

Kettőre hivatkozunk, a református Vay József-re és az evangélikus Prónay Lászlóra. Az előbbi, mielőtt a helytartótanácsra került volna, hogy azután a reformátusok politikai vezérei közé küzdje fel magát, szabolcsi alispán korában így jellemezte a helyzetet: Az egyházi fegyelmezés nem valami pontosan körülírt, az ország szervezetéhez, a tényleges állapotokhoz alkalmazkodó rendszeren nyugszik, hanem bizonyos szokásokon, amelyek még az erdélyi fejedelmek korába nyúlnak vissza. Éppen ezért nem is lehet azt pontosan leírni, hogy mik a kötelességei a szuperintendensi konzisztórium tagjainak, min alapszik s milyen méretű az esperességeknek a gyülekezetek felett gyakorolt jogköre. Annál nyilvánvalóbb a bizonytalanságnak a következménye. A határozatok ugyanis, még ha a püspöki szék hozza is meg őket, csak akkor érvényesülnek, ha megnyerik a felek tetszését vagy olyan embereket érintenek, akiknek jámborsága nem is szorul fegyelmezésre.²

¹ Troeltsch, E.: Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt. München, 1925. (4. kiadás.)

² So wie es aus Geschichten bewusst ist, dass diese der Tractaten mässige Religionsfreiheit nur gar zu kurze Zeit genossen, folglich keinen Plan nach eigener Wunsch hierinfalls ausarbeiten konnten, eben so scheinen ihre ganze Kirchen-

Pontosan ugyanezt állapította meg evangélikus társa, amikor mint a beszercebányai kerület királyi biztos-főispánja beszámolt az északnyugati országrész viszonyairól. Annyira szétterjedett az előző kor protestánsellenes politikájának csapásai alatt az egyházigazgatási rendszer – szögezte le – hogy a fegyelmi intézkedések, kellő támasz nélkül, hatástalanok maradnak és püspök meg felügyelő határozataival a legkisebb is dacolhat, jól tudván, hogy nincs mód engedelmességre szorítani őt.³

De mások is érezték, hogy a rendezetlen állapotokat nem szabad elnézni. Az ő képviselőjüknek az evangélikus Fejes Jánost tekinthetjük, aki Józsefhez benyújtott javaslatában a lelkészek gyakori állásváltogatásának káros következményeire mutatott rá. Úgy látta, hogy sok prédikátor, ha jobb javadalmú helyre van reménye, mindjárt kész elhagyni gyülekezetét, amelynek szokásait pedig éppen csak kezdte megismerni s így a falu kénytelen nagyobb fizetés ígéréstével tartani őt vissza. Fejes követendő mintaképnek a németországi gyakorlatot ajánlotta. Ott ugyanis nem a lelkész dönt, hanem a konzisztórium, ez pedig, ha az óhajt indokolatlannak találja, elutasítja azt és a prédikátort maradásra kényszeríti. A beadvány írója még arról is szeretett volna gondoskodni, hogy a

zucht mehr ein, durch angenommene Gewohnheit meistens aus dem unter siebenbürgischen Fürsten festgesetzten Rechten entlehntes, als nach den Umständen und Lage des Königreiches ausgearbeitetes System. Dahero wäre es schwer zu bestimmen, von was für Mitgliedern eigentlich das Superintendential-Consistorium bestehe? In was eines jeden Mitgliedes Pflicht beruhe? Worauf das sich die Gerichtsbarkeit der Senioraten über die Gemeinde gründe? und wie weit sich erstrecke? Weswegen die gefasste Entscheidungeu auch nach der Superintendentialrevision sind meistens nur als danu fruchtbar, wenn dieselben, den Partheien gefallen oder aber Leute betreffen, für deren Sanfmut keine Kirchenzucht nötig ist. (Helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 5. és 1789. f. 187. nr. 1.)

³ Da in dem das a. h. Toleranzdecret vorgegangenen Zeiten das ganze System darauf gerichtet war, dass die Ordnung und Zucht der protestantischen Kirche zur gänzlichen Unordnung und Verwirrung, so wie auch die Protestanten selbst gebracht werden möge, so war nicht natürlicher, als dass mit Verfall der Kirchendirection der Protestanten auch die Kirchenzucht die gehörige Wirkung und Kraft verlieren müsste. Den Superintendenteu ist zwar durch a. h. Entschliessungen und durch Landesgesetze die Oberaufsicht der Geistlichen verliehen worden, es gibt auch von jeher in einem Bezirk, wo ein Superintendent ist, ein weltlicher Oberaufseher und im jeden Comitatus ein geistlicher Senior und Consenior, so wie auch ein weltlicher Inspector oder Curator, allein allen diesen fehlet das erforderliche Ansehen und die zur Haltung der Ordnung, Subordination und zur Ausübung der bei mehreren Seelsorgern höchst notwendigen Disciplin erforderliche öffentliche Unterstützung. Oft kann der Geringste durch einen Anhang sich den Superintendenten und Inspectoren widersetzen, weil er weiss, dass kein Mittel zur Behauptung des ansonstigen Anschens vorhanden ist. (U. o.)

legkisebb gyülekezet se maradjon pap nélkül. Úgy gondolta, hogy azokat a kandidátusokat, akik a szegény falvak meghívását csak azért nem fogadják el, mert jobb ekkleziára számítanak, makacs ellenszegülők gyanánt kell kezelni s őket a jövőben minden előhaladásból ki kell zárni.⁴ Amint látszik, a sok új egyházközség megalakulása a türelmi korszakban nemcsak elfoglaltsághoz juttatott minden állás nélküli teológust, hanem paphiány is fenyegetett s így a Mária Terézia-kori állapot, amikor még a „vákáns” prédikátorok voltak többségben, éppen az ellenkezőre fordult. Magának a jelenségnek, amelyet Fejes visszaélésnek bélyegzett, nem volt különösebb fontossága, a javaslat azonban arról tanúskodik, hogy a visszásságokat az érdekeltek a maguk hátrányára is készek voltak megszüntetni.

A változtatásnak a szükségét azonban nemcsak a protestánsok érezték, hanem az államhatalomnak az irányítói, József munkatársai is, noha ők szinte egészen más szférából tekintettek le a két egyházra. A legsajátosabb, hogy mindkét fél, bár sejtelve sem volt a másik meggyőződéséről, ugyanazon a módon gondolta célját elérhetni. Protestánsok és bécsi államférfiak egyaránt a lengyel disszidens kánonok alapulvételével óhajtották az egyházi közigazgatást és kormányzást megújítani, korszerűvé tenni.

Azonnal jeleznünk kell, hogy nem a lengyel állapotoknak, egy bizonyos sajátságos történeti fejlődés eredményeinek a hatása érvényesült. A mintakép egy német jogásznak, Scheidemantel Henrik Gottfried jénai tanárnak a műve volt. Ez, amikor a lengyel protestánsok vezetője, br. Goltz 1775-ben felszólította, hogy egy törvénykönyvet állítson össze, nem sokat ügyelt annak az idegen országnak a sajátságos helyzetére, amelyhez különben csak annyi köze volt, hogy testvére Varsóban élt, mint prédikátor, hanem elragadtatva a kornak a nagy törvényhozók, Solon, Lykurgos, sőt a misztikus keleti bölcsek iránt érzett csodálatától, a tökéletes egyházi kormányzás kódexét próbálta megszerkeszteni. Szép, rendszeres munkát bocsátott ki a kezéből, éppen csak nem számolt a realitásokkal, így megbízójának hosszas küzdelembe került, amíg 1780-ban az evangélikusok és reformátusok közös wegrowi zsinata elfogadta a törvénykönyvet, amely, királyi megerősítés után, még ez évben Varsóban németül és franciául nyomtatásban is megjelent.⁵ A munka, amelyről a külföld nem tudhatta, hogy

⁴ M. kanc. 11.238/1786.

⁵ Allgemeines Kirchenrecht beyder evangelischen Confessionen in Pohlen und Litthauen, die Kirchenverfassung, gute Ordnung, Policey und rechtliche Thätigkeiten der Consistorien betreffend. V. ö. Révész K.: A lengyel disszidens ká-

a legérdekeltebb fél, a lengyel protestantizmus, csodálkozva és idegenkedve forgatja,⁶ publicitást nyerve, Bécsben és Magyarországon feltűnést és érdeklődést keltett. Itt már úgy tekintették, mintha egy ország tényleges állapotát szabályozó, tekintélyes törvénykönyv volna, amely megérdemli, hogy bizalommal kövessék útmutatásait. S mert korszerű munka volt, eredetében, felfogásában és elrendezésében egyaránt a felvilágosodás szellemét lehelő, készségesen, szinte minden fenntartás nélkül vonzódtak feléje. Úgy tűnhetett ugyanis fel, hogy benne meg lehet találni azt az elméleti alapot, a kor lényegében rejlő rendszerező elvet, amelynek segítségével az egyházigazgatás hiányait kiegészíthetik, a hagyomány még életképes töredékei közti távolságokat pedig áthidalhatják.

Az érdeklődésre jellemző, hogy Scheidemantel német szövegét az evangélikusok már 1782-ben latinra fordították. Kéler Gottfried, a történeti források nagyszorgalmú pozsonyi gyűjtője, másolója végezte el ezt a munkát, még pedig bizonyára az evangélikus főfelügyelő, Zay Péter és a pozsonyi kerület felügyelője, Jeszenák megbízásából. Legalább is ezt kell következtetnünk Lehoczky György, a pozsonyi szuperintendencia egyik vezető férfiának 1782 júliusában Zay előtt hangoztatott panaszából, hogy Kéler a fordításnak még csak a közepén van, s ezért jó volna megsürgetni, sőt három részre bontva a könyvet, esetleg másokat is bevonni a munkába, hogy minél gyorsabban készen legyenek. A türelmi rendeletben megígért zsinatra készülődtek ekkor s annak tárgyalásaihoz szánták alapul a lengyel törvénykönyvet.⁷ Ezért is volt szükséges a szöveget az egyházkormányzásnak magyart, szlávot. Németet egyaránt megnyugtató nyelvére, a semleges latinra lefordítani, amelyen a zsinati tárgyalásokat is tartották és a kánonokat meghozták volna. Ilivel azonban a zsinat összehívására nem került sor. Kéler kézírata kiadatlanul maradt⁸ s így

nonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására, Pápa.. 1887. 10. l. Révész tanulmánya a kérdésnek máig legrészletesebb feldolgozása, azonban – mint címe is mutatja – a József-kori fejleményekkel nem foglalkozik.

⁶ Hatása Lengyelországban igen csekély lehetett. Jellemző, hogy K. Völker: Kirchengeschichte Polens. Berlin. 1930., nem is szol róla.

⁷ Minderről Lehoczky György 1782. júl. 20.-i levele tájékoztat: „Librum synodalem Polonicum dominus Kéler, uti dicit, nec in medietate adhuc vertit. Dixi domino spectabili Jeszenák, dignetur adurgere, ut sub hoc adhuc iuristitio definiat. Proiectavi id etiam, ut liber in plures partes scindatur et aut tres versionem faciant. Loquar et cum reverendissimis Institoris et Crudy, ut materias in synodo pertractandas connotent, prout et cum domino perillustri Benczur.” (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 6.; 7.)

⁸ Szinnyi (i. m. V. k. 1378. l.) említi, hogy valószínűleg a pozsonyi evangélikus kollégium könyvtárában van Kélernek következő című kézírata: Codex iuris ecclesiastici evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria degentium.

Scheidemantel munkáját a szélesebb körök csak 1791-ben ismerték meg, Őri Fülep Gábor, a sárospataki kollégium tanárának latin fordításából.⁹

Ugyanakkor, amidőn Pozsonyban a fordítás készült, József és az államtanács is kezébe vette Scheidemantel munkáját. Nem kisebb ember, mint Kaunitz, az államkancellár hívta fel rá a figyelmüket. Arról tanácskoztak éppen – az erdélyi kancellária előterjesztése alapján – hogy a reformátusok és evangélikusok ottani két főkonzisztóriumának a tárgyalásait, határozatait miként lehetne ellenőrizni s az állami felügyeletet érvényesíteni. A kancellária javaslata, hogy a konzisztóriumok kötelesek legyenek jegyzőkönyveket szerkeszteni, azokat hónapról-hónapra a guberniumnak bemutatni, hogy ez azután az ő vallásukon lévő referenssel tanulmányoztassa át őket, általános helyeslésre talált az államtanácsban. Többen úgy vélték azonban – Kressel adott hangot meggyőződésüknek – hogy csak azokat az ügyeket kellene ellenőriztetni, amelyek a külső egyházi rendet, az iskolák vezetését és az egyházi jövedelmek, alapítványok kezelését illetik, vagyis amelyek a közzel kapcsolatban vannak, ellenben a dogmákat, a hitleveleket, a lelkiismeretet érintő vagy pl. az ünnepélyes bűnbánatra vonatkozókat már nem. Mivel a tartózkodóbb felfogást hirdetőkkel szemben – Kressel, Gebler és Löhr voltak ezek – Hatzfeld arra hivatkozott, hogy az uralkodó feje a protestáns egyházaknak s így a dogmákat, a legbelsőbb vallási ügyeket is megbíráhatja, az internum és externum fogalma, meg az a kérdés, hogy az állami felügyelet milyen méretű legyen, megbeszélésre került. Ez a vita indította arra Kaunitzot, hogy bemutassa a lengyel egyházi törvénykönyvet, még pedig könyvtárosa, Riedel Frigyes több megjegyzésének kíséretében s ajánlja a

A „Hungaria” szó helyett bizonyára „Polonia” olvasandó. Ezt a kéziratot, sajnos, nem volt módomban megvizsgálni. – A lengyel kánonok iránt megnyilvánuló érdeklődés biznysága továbbá az evangélikus egyetemes egyház levéltárában őrzött (I. b. 3.; 19.) kivonat is, amely „Extractus ex iure ecclesiastico protestantium in Polonia” címmel 11 ív oldalon rövid, kis cikkekben nyújt tájékoztatást az anyagról.

⁹ Codex legum ecclesiasticarum in rationem utrarumque evangelicarum confessionum in Polonia et Lithuania ad disertam petitionem generalis dissidentium synodi elaboratus et in lingua Germanica primum publicatus, nunc in linguam Latinam translatus et editus per Gabrielem Fülep de F. Őr. Pozsony, 1791. – Egyébként József korában sem volt ismeretlen a reformátusok előtt Scheidemantel könyve. De csak általánosságban emlegették. Így 1783. elejéről a dunamelléki kerület jegyzőkönyvében olvassuk az „opus de negotiis nostris in meliorem ordinem redigentis consistoriisque instituendis”-re vonatkozólag: „In hoc vero opere id praecipue curandum est, ut quantum fieri potest, ad Polonorum systema in negotio religionis introductum propissime accedamus.” (1776–1785. évi. kötet, 597. l.)

munkának az osztrák-cseh kancelláriával való közlését. Mivel József rendeletéből az aktát az államtanács tagjai közt újra körözték, a könyvbe mindegyikük beletekintetett. Sajnos, bővebben nem nyilatkoztak róla, hanem beérték azzal, hogy egyhangúlag helyeseljék Kaunitz javaslatát.¹⁰

Az örökös tartományok közigazgatásának legfőbb vezetője, az osztrák-cseh kancellária tehát hivatalos megbízásból ismerkedett meg a lengyel törvénykönyvvel. A megjegyzések, amelyekkel ezt Riedel Frigyes kísérte, megkönnyítették számára a döntést. Ő ugyanis, aki erfurti tanárkodás után a bécsi képzőművészeti akadémián a művészetek teóriájának és történetének professzora lett, s mint evangélikus papi család sarja,¹¹ protestáns ügyekben Kaunitz tanácsadója volt, azt bizonyította, hogy a kódexben leírt intézményeket legnagyobbbrészt a monarchiában is meg lehetne gyökereztetni. A kancellária a felszólítás után néhány napra (május 26.) elkészülve javaslatával, azért is szükségesnek mondotta a protestáns egyházjognak a kódex alapján való megállapítását, mert csak így lehet elkerülni az egyes lelkészek önkényes rendelkezéseit s a belőlük következő zavarokat. A munkát Riedelre és a kancellária vallásügyi referensére öhajtotta bízni, de elaborátumukat meg akarta vizsgáltatni néhány külföldi tudóssal és tekintélyes protestáns lelkésszel is, hogy az egyházalkotmány összhangban legyen a külföldi szervezetekkel.

Az államtanács meghallgatása után József így döntött (1782. jún. 8.): Mivel a kálvinisták és lutheránusok hitelvei nagyon különböznek egymástól, egyházjoguk sem lehet azonos, amint hogy az örökös tartományokban külön konzisztóriumok vezetése alatt is kell állaniok. Mivel Erdélyben a reformátusoknak, Teschenben pedig az evangélikusoknak van már jól szervezett konzisztóriumuk, meg kell bízni ezeket, hogy a lengyel kódex és a maguk intézményeinek az alapján állítsanak össze egy olyan egyházjogot, amely vallásuk alapelveinek és híveik jólétének egyaránt megfelel. Munkálatukat azután Riedel tanulmányozza át, majd egy erre a célra megszervezendő bizottság, az ő részvételével, dolgozza ki az egyházi törvénykönyvet, külön az örökös tartományi evangélikusok és külön a reformátusok számára. Azonban úgy, tette hozzá, hogy a kódex lehetőleg megegyezzen a birodalom protestánsainak közfelfogásával, mert csak így szűnhet meg a szemrehányás, hogy a monarchia protestantizmusa lényegesen különbözik a birodalométól.¹²

¹⁰ StR. 1468/1782. (*Iratok.*) A rezolúció 1782. május 21-én kelt.

¹¹ Frank i. m. 98. l.

¹² U. a. 110. skk. l. – Érdekes, hogy az osztrák-cseh kancellária 1782. jún. 11.-i átiratát, amellyel ez József rendelkezését közölte és a lengyel tör-

Ez a terv, elgondolás, nagyon papirosizú. Nem is valósult meg. Az erdélyi főkonzisztórium készített ugyan egy munkát – közelebbi körülmények, sajnos, nem ismeretesek – és azt még 1783-ban bemutatta,¹³ de ezzel az osztrák kancellária nem volt megelégedve. Úgy találta ugyanis, hogy lényegében nem más, mint a lengyel kódex, a tescheni konzisztórium pedig azt mondotta róla, hogy köztársasági, nem pedig monarchikus államszervezethez illik.¹⁴ Erdélyt, úgy látszik, hidegen hagyta Scheidemantel munkája. Ez a részvétlenség azonban nem kedvetlenítette el a jénai professzort. Ő inkább a Bécsben és a magyar evangélikusok körében megnyilvánuló érdeklődésre lett figyelmes. Úgyannyira, hogy elragadtatásában, meg sarkalva a munkájával szemben Lengyelországban felhangzó kritikai megjegyzésektől, a törvénykönyvet 1783-ban most már a saját neve alatt új kiadásban közzétette, nem mulasztva el előszavában kifejezni meggyőződését, hogy az evangélikus egyház József védelme alatt a legtökéletesebb egyházalkotmányt fogja elnyerni, Magyarország példája pedig a lengyel ellenmondásokat el fogja némítani.¹⁵

Mindezekről a mozzanatokról, a bécsi tárgyalásokról a

vénykönyvet megküldötte az erdélyi kancelláriának, itt a referens félreértette s úgy fogta fel, hogy József az erdélyi protestánsok számára akarja az egyházjogot kidolgoztatni („... wegen Ausarbeitung eines Kirchenrechts für die in Siebenbürgen befindlichen Protestanten.”) Gr. Bánffy György kénytelen volt új leirat-tervezetet fogalmazni, amely már világosan megmondta, hogy egyedül az örökös tartományok számára készülő munkáról van szó („... die Ausarbeitung eines für die in denen böhmisch-österreichischen Staaten befindlichen Protestanten dienenden Kirchenrechtes.” – Erd. kanc. 1131/1782.).

¹³ Erd. kanc. 110/1784. – Ez a munka nagyobb terjedelmű lehetett, mivel a gubernium „volumen”-nek emlegette.

¹⁴ Az osztrák-cseh kancellária 1785. szept. 22.-i átirata: erd. kanc. 12.320/1785. Mivel ezt a tervezetet a magyar-erdélyi kancellária, miután visszakapta az osztrák-cseh kancelláriától, 1785. okt. 6-án a gubernium útján visszaküldötte átdolgozás végett a főkonzisztóriumnak, a kancelláriai iratok közt az nem található meg s így nem is szólhatunk róla.

¹⁶ Kirchengesezbuch für die beiden evangelischen Confessionen in Pohlen und Lithauen auf ausdrückliches Verlangen der dissidentischen Generalsynode entworfen, neuerlich aber von Druckfehlern gereinigt und mit Anmerkungen begleitet von D. Heinrich Gottfried Scheidemantal. Nürnberg, 1783. Előszavában olvassuk: „Drittens bin ich von Wien und Ungarn um eine korrekte Ausgabe meines Buchs ersucht worden, weil daselbst ebenfalls die Einrichtung des evangelischen Kirchenwesens auf regelmässige Art gegründet werden soll. Es ist kein Zweifel, dass, nach einigen Abänderungen, die evangelische Kirche unter dem Schutz Joseph II. eine der vollkommensten Kirchenverfassungen erhalten und dass Hungarn einen grossen Beytrag liefern wird, der endlich die Widersprüche in Polen völlig befriedigen dürfte.” – Révész feltevése (i. m. 12. l.), mintha a reformátusok vezetői, köztük első sorban Patay József leveleztek volna Scheidemantellel, ezek után természetesen nem tartható fenn.

magyar evangélikusok semmit sem tudtak. Hivatalos felszólítás vagy értesítés hozzájuk nem jutott el. Amint Kélerrel előbb fordították le latinra a lengyel kánonokat, mint Kaunitz azokra az uralkodó figyelmét felhívta, ugyanígy függetlenül attól, hogy a kormányköröknek milyen szándékai vannak, tovább folytatták megkezdett munkájukat. Az volt a céljuk, hogy Scheidemantel dolgozata, mint vezérfonal segítségével elkészítsék egyházjoguk tervezetét s ezt azután zsinaton megvitattva, általános érvényű törvénykönyvvé tegyék. Ugyanarra törekedtek tehát, amire a bécsi hatóságok, csak hogy hagyományaikhoz híven, a történeti fejlődés eredményeit, önrendelkezési jogukat épen és sértetlenül óhajtották megőrizni. Amit tettek, azt az oly hön óhajtott zsinat egyik előkészítő lépésének szánták. 1783. március 14.-i Pesten tartott tanácskozásukon a zsinat szükséges voltára hivatkozva bízták meg br. Prónay Gábort, Tihanyi Tamást és a maglói prédikátor Klanicza Mártont, hogy a lengyel egyházjog adaptálásával mielőbb készítsenek javaslatot, azonban úgy – fűzték hozzá –, hogy az evangélikus vallás szabadsága épességben maradjon s a hazai jogszokásokat ne érje sérelem.¹⁶ Mivel az ugyanennek az évnek az őszén tartott pozsonyi megbeszélésen már az egyházjog kidolgozásáról volt szó, a tervezet, a jelek szerint, helyeslésre talált. Ekkor úgy gondolták, hogy Zay bucsáni kastélyában fog dolgozni a bizottság – Prónay, Tihanyi és Pongrácz Boldizsár¹⁷ – e helyett azonban Acsán, Prónay házában s az ő elnöklete alatt láttak munkához, Pongrácz, meg a Tihanyi helyett behívott Klanicza és Sztraka János, az acsai lelkész.

A kis bizottság tagjai szerencsésen egészítették ki egymást. A házigazdával az iskolaügy tárgyalásánál találkoztunk s később a pozsonyi tankerület főigazgatója lett, Pongrácz, a hosszút gyakorlattal rendelkező ügyvéd, még Jeszenák Pál mel-

¹⁶ Siquidem S. S. M. in primitiva benigna normali resolutione de concedenda etiam synodo Augustanae et Helveticae confessioni addictis benignè disponere dignata sit, hinc ut proiectum motivaque illius celebrandae alterfatae S. M.-i detegi possint, ius ecclesiasticum utrique confessioni addictorum in Polonia recentius editum num forma regiminis iurique patrio, circumstantiis demum Augustanae confessioni addictorum in Hungaria conforme sit vel qualiter salva religionis libertate eidem iuri Polonico accomodari valeat, combinatio et elaboratio proiecti hoc in substrato illustrissimo domino B. Gabrieli Prónay et spectabili domino Thomae Tihanyi, prout et reverendo domino Klanitza ministro Maglodiensí delata est, ea cum requisitione, ut suscepta praevis combinandorum combinatione proiectum tale quantocius elaborare et quocitius exhibere velint, quo illud pro obiecto synodi alterfatae M.-i repraesentare valeant. – A tanácskozáson jelen voltak: Prónay László és Gábor, Tihanyi Dániel, Ambrózy György, Tihanyi Tamás (a bányai kerületből), Adonyi György és Lehoczky György (a pozsonyiból), Bíró Ferenc (a dunántúliból). (Ev. egyet. egyház ltára. I. a. 12.; 7.)

“ Az 1783. nov. 21.-i tanácskozás jegyzőkönyve: u. o. I. b. 9.; 3.

lett kezdett tanulni s a prókátorságot talán ezért is élénkítette hitbuzgalmi könyvek fordításával, kiadásával,¹⁸ Klaniczka meg mint a magyar evangélikus egyház múltjának buzgó kutatója tette nevét ismeretessé.¹⁹ Eljárásuk a következő volt: Elővették Kéler fordítását s azután cikkről-cikkre, mondatról-mondatra haladva feljegyezték, hogy melyik pont vehető át; feltüntették azonban a felesleges mondatokat és artikulusokat is, amelyek Magyarországon alkalmazhatatlan rendelkezéseket tartalmaztak, hogy helyükbe az új paragrafusok hosszú sorát iktassák, sőt rámutattak egyes szavak megváltoztatásának vagy felecsérelésének szükségességére is. Nem folyamatosan olvasható munkát készítettek tehát, hanem csak *Észrevételeket* Scheidemantel könyvéhez.²⁰ Úgy vélték ugyanis, hogy előbb a többi kerületnek – a dunántúlira és tiszaira gondolhattak – ítélete alá kerül dolgoztatuk s azok megjegyzéseit is figyelembe véve, fogja majd valaki a magyar evangélikus egyházi törvénykönyvet vagy legalább a zsinat elé kerülő tervezetet megfogalmazni. Szerkesztéssel és stilizálással tehát eleve nem törődtek, noha a fordítás latinságával és Scheidemantel logikai felosztásával egyaránt elégedetlenek voltak.²¹

¹⁸ Szinnyi i. m. X. k. 1390. l.

¹⁹ U. a. VI. k. 456. l.

²⁰ *Observationes circa iuris ecclesiastici Polonici ad ecclesiam evangelicam Augustanae confessionis in Hungaria instituendam accomodationem.* (Ev. egyet egyház ltára. I. b. 6.; 22.)

²¹ Eljárásukról tájékoztat Prónaynak az *Observationes*-hez sk. írt következő feljegyzése: *Ad faciliorem laboris nostri revisionem sequentia insinuantur.* 1. *Versionem Latinam iuris ecclesiastici Polonorum mutare vel emendare non fuit instituti nostri, quamvis illam in plurimis locis imperfectam compererimus.* 2. *Numeros et paragraphos, quos ad nos vel ex parte vel ex toto applicabiles iudicavimus, in novum stylum non redigimus, sed tantum vocula stat notavimus, cum labor iste inanis fuisset, eo quod opus hoc primum reliquorum etiam districtuum observationibus et opinionibus accedentibus convasandum per unam manum in alium meliorem ordinem redigi et stylizari dabeat.* Ideo 3. *in efformatis quoque a nobis numeris et paragraphis styli non eramus nimium studiosi, quum hoc tandem ab eo commodius praestari possit, qui ex suppeditionis materialibus totum codicem compilaturus est.* 4. *Ordinem libri non sequebamur propterea, quod eum ubique probemus, sed quia si ad singulum paragraphum mutato ordine observationes fecissemus, revisionem laboris nostri difficiliorem reddissemus.* 5. *Progrediebamur secundum Germanicam editionem Norinbergae 1783. ab auctore ipso cum nonnullis additamentis privatim procuratam.* 6. *Quae sub titulo observ. adnotavimus, posita sunt solum pro explanatione quadam cogitatorum nostrorum et non pertinent ad ipsum libri contextum.* 7. *Si ex adhibitis a nobis technicis terminis aliqui fors inusitati viderentur v. g. rescriptum consistorii etc., illis ideo usi sumus, quod alios apud nos usitatores eiusdem significationis invenire non poteramus et iam in iure ecclesiastico protestantium ubique usu recepti sint, uti id ex G. L. Boehmeri *Principiis iuris canonici speciatim iuris ecclesiastici publici et privati, quod per Germaniam obtinet* et aliis huius generis libris videri potest.*

1784. március 3-án kezdtek feladatukhoz és éppen két hét kellett, amíg szakadatlan munka árán²² végeztek Scheidemantel munkájának negyedrésszel, a négy könyv közül, amennyire ez oszlott, a legelsővel. Akkor elváltak, hogy sürgős hivatalos és gazdasági ügyeiket elintézzék, az elkészült részt pedig elküldötték felülvizsgálat végett Zaynak Pozsonyba. Nagyon bizakodtak, hogy hamarosan megint összeülhetnek s akkor április végére befejezik a munkát. Pongrácz haza is vitte Péteribe a negyedik könyvet, amely az egyházi bíráskodásról szólt, hogy otthon dolgozzon rajta s azután már a kész tervet mutassa be társainak. Ő különben úgy számította, hogy szeptemberig végső fogalmazásban is kész lehet a könyv, hacsak Zay nem bocsátja tervezetüket hosszas revízióra.²³

Sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy elkészült-e a bizottság az utolsó könyvek átdolgozásával. Csak azt a részt ismerjük ugyanis, amelyet Zay még márciusban megkapott. Ő meg lehetett elégedve a bizottság eljárásával, mert a munkálat margóján csak néhány helyen jelezte eltérő felfogását, vagy eszközölt kisebb módosításokat, ami mind arra utal, hogy érdeklődve s nem elutasítólag tanulmányozta azt át. Valószínűnek tartjuk, hogy az acsai levéltárból előkerülhet még Scheidemantel művének többi átdolgozott része, de ezek ismerete nélkül, az első rész alapján is tájékozódhatunk, hogy mi volt a felfogása a bizottságnak, amelyben egyháziak és világiak egyenlő számban vettek részt s amely voltaképpen iránytűt akart adni az evangélikus zsinatnak, ha az 1784. szeptemberében Losoncon összeülhetett volna. Magunk elé kell azonban tennünk Scheidemantel könyvét is, hogy annak és az Észrevételeknek pontos összehasonlítása alapján állapítsuk meg az eredményt.

Legelőször hangsúlyoznunk kell, hogy Prónayék munkálata csak az evangélikusok részére készült, még pedig úgy, hogy a magyar fejlődés hagyományaiból valóban semmi áldo-

²² Erre hivatkozik Prónay Gábor Acsáról 1784. márc. 18-án Podmaniczky Sándorhoz intézett levelében. – Magyar Nemzeti Múzeum, Podmaniczky-iratok.

²³ A bizottság munkájáról Prónay márc. 20.-i és Pongrácz márc. 18.-i, Zayhoz Acsáról intézett levelei tájékoztatnak. (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 12.; 17. és I. b. 11.; 4.) Az előbbi jelezte, hogy az első könyv új artikulusaival „fors maxime arduam partem operis Scheidemanteliani, utpote de regimine nostro ecclesiastico, id est synodo consistorio, conventibus etc. id genus aliis absolvisse” s ígérte, „mox hic, mox in Péteri in opere inchoato progrediemur, singulam partem operis, ut primum finita fuerit, Illustritati Vestrae submissuri.” – Pongrácz pedig kiemelte: „Iam non scio qualiter tandem Illustritas Vestra de totius laboris nostri revisione disponere dignabitur; quia si illa multum temporis non requiret, ita usque Septembrem codes ipse in stylum etiam redigi facile poterit. Istud etenim iam tali concredendum erit, qui in eo prompte progredi valebit et stylum etiam cultiorem adhibebit.”

zatul nem esett. Tehát nem volt szó a reformátusokkal közös intézményekről, az önállóságnak bármily vonatkozásban feladásáról. A lengyel törvénykönyvnek az unióról szóló valamennyi pontját mint alkalmazhatatlant, egyszerűen elhagyták.²⁴ Bár hitelvek és liturgia tekintetében Scheidemantel és Prónayék egyaránt az evangélikus történeti álláspontot képviselték, s így felfogásuk szükségképpen eleve megegyezik, mégis úgy tűnik fel, mintha az utóbbiak mindkét vonatkozásban határozottabban emelték volna azt ki. Mert amíg a lengyel kódex az úrvacsoráról azt mondja, hogy az evangélikusok kenyérral és borral két szín alatt Krisztus valóságos testét és vérének nyújtják az egyház minden tagjának,²⁵ a magyar munkálat ennek a mondatnak a helyébe a következőt iktatta: Az úrvacsorához Krisztus rendeléséből hozzátartozik mindkét szín, kenyér és bor, mindkét jegynek megáldása, kiosztása és felvétele.²⁶ De a liturgia meglévő formáihoz is jobban ragaszkodott s nagyobb óvatosságot tanúsított az utóbbi, amint az alapelv összehasonlításából kiderül. Scheidemantelnél ugyanis azt olvassuk, hogy a külsőségek, az adiaphora megtarthatók vagy megváltoztathatók, amint a disszidens egyház felfogása vagy tetszése kívánja,²⁷ a magyar tervezet ellenben nem tartván ennyire természetesnek az eltérést a régítől, határozottan az egyháznak a hatáskörébe utalta a jogot, mondván: Az egyház a szokásokat bárhol és bármikor megváltoztathatja, ha meggyőződése szerint ebből számára a legnagyobb előny és megerősödés származik.²⁸ Ebből az állásfoglalásból magától értetődően következett, hogy a Magyarországon ismeretlen szokások átvétele a bizottságnak eszébe sem jutott. Tehát pl. elutasította annak

²⁴ Így I. Buch, I. Abt. 2–4. Art.-re vonatkozólag a határozat: „Penitus emanent, tanquam non applicabiles.”

²⁵ Scheidemantel, 21. l.: Die Evangelischen reichen, vermittelt des gesegneten Brods und Weins, den würdigen Gliedern ihrer Kirche, unter beyderley Gestalt, den wahren Leib und das wahre Blut Iesu Christi sakramentaliter.

²⁶ Lib. I. sect. II. art. 8. nr. 1.: Ad sacram coenam ex institutione Christi pertinet utraque species, panis et vinum, utriusque symboli benedictio, utriusque exhibitio et sumtio.

²⁷ Scheidemantel, 16. l.: Die übrigen sind nur zufällig (adiaphora) und betreffen mehr das äusserliche und die der nothwendigen Liturgie beygefükten Feyerlichkeiten. Sie können keinen wesentlichen Unterschied in der Religion machen; man kann sie beybehalten oder abändern, nachdem es nun die Denkungsort und die Convenienz der dissidentischen Kirche erfordert.

²⁸ Lib. I. sect. II. art. 4. nr. 3.: Secundum libros symbolicos pag. 615. ceremoniae sive ritus ecclesiastici (qui verbo Dei neque praecepti sunt, neque prohibiti, sed tantum decori et ordinis causa instituti) non sunt per se cultus divinus aut aliqua saltem pars cultus divini. Hos ecclesiae ubivis terrarum et quocumque tempore licet, pro re nata, mutare, iuxta eam rationem, quae ecclesiae utilissima et ad aedificationem eiusdem maxime accomodata iudicatur.

még a gondolatát is, hogy a prédikátor a bűnösöket kikérdezze tetteik felől, amelyek miatt gyanúba keveredtek. Magányosság volna ez – fűzték hozzá Prónayék – és könnyen gonosz szokássá lenne.²⁹

Tartózkodásuk azonban nem jelentett elzárkózást. Több helyen észrevevesszük ugyanis, hogy egyes magyar szokások megszüntetését vagy megváltoztatását tervbe vették, még pedig a saját elhatározásukból, mert Scheidemantel könyvéből erre ösztönzést egyáltalán nem nyerhettek. Így meg akarták szüntetni a néhol élő gyakorlatot, hogy az általános bűnbánati formulát a hívők egyenként mondják el,³⁰ készek voltak a perikópák kötelező rendje helyett megengedni a prédikátoroknak, hogy szabadon választhassák ki a híveik nevelésére alkalmas textusokat,³¹ noha Scheidemantel ragaszkodott a régi szokáshoz, másrészt viszont a nép katekizálását, jóllehet erről semmit sem olvashattak mintaképükben, általánossá akarták tenni. Ez is éppen úgy része a liturgiának – fejtegették – mint a prédikáció, a nép oktatására és erkölcsi nevelésére nálánál alkalmasabb is, tehát gyakrabban kell hozzá folyamodni; általában ünnepnapokon, az egész gyülekezet előtt történjék s az idősebekre is terjedjen ki.³²

Teljesen átalakították Prónayék az egyházszervezetről szóló részt. A főkonzisztóriumról, a kerületi és esperességi konventekről, ezek összefüggéséről, viszonyáról, valamint hatáskörükről az új artikulusoknak egész sorát dolgozták ki. Hasonlóképpen önállóan fogalmazták meg a zsinatról szóló fejezetet, bár itt, a zsinat-rendszer alapelveinek azonosságát következtében, kétségtel-

²⁹ Lib. I. sect. II. art. 9. nr. 4. Simpliciter exmittendus censetur, quum et privatae confessioni solum innitatur et in pravam consuetudinem facile deduci posset.

³⁰ Lib. I. sect. II. art. 9. nr. 2. Ita ponendus: Confessio poterit tam publice in societate cum pluribus, quam privatim peragi, utrobique praevidere debite praeparatis exploratisque confidentibus; posterior tamen in casu solum necessitatis adhibenda. Sigillativa vero formulae confessionis generalis recitatio (alicubi observari solita) abolenda.

³¹ Lib. I. sect. II. art. 11. nr. 4. Hic forte praestaret dare facultatem ministris, ut loco pericoparum hactenus usitatarum liberos textus deligant, ad doctrinam christianam sua serie eo facilius pertractandam et mores christiano dignos in auditoribus formandos accommodatos.

³² Lib. I. sect. II. art. 11. után: NB. inserendus videtur articulus *De institutione catechetica*, hac circiter forma. Nrus 1. Institutiones catecheticae non minus sunt pars liturgiae, quam sermones sacri, eamque ob causam quam frequentissime adhibendae, tanquam ad erudiendum in religione populum formandisque eius moribus, ipsis concionibus adhuc accommodatiores et utiliores. Nrus 2. Ideo fiant non tantum tempore hactenus consueto, sed omnibus etiam festis, ut vocantur decretalibus, idque praesente tota ecclesia. Nrus 3. Habeat minister facultatem seniores etiam interrogandi.

lenül több érintkezési pont adódott, mint a sajátágosan magyar jellegű egyházkezelés feladatainak kijelölésénél. Mivel a munkálatnak a főkonzisztóriumot tárgyaló részéről máshol már megemlékeztünk, a zsinatról pedig alább fogunk szólni, most mellőzhetjük a tervezet idevágó részeinek ismertetését.

Szólnunk kell azonban az egyházfegyelem, a jó rend biztosítására tett javaslatokról. Ezek szerint a püspök minden harmadik évben megismétlődő vizitáción, az esperes meg évenkénti körútján ellenőrzi a lelkészeket,³³ a vétkesek felett súlyosabb ügyekben az esperesi törvényszék ítél, amelytől a kerülethez jut a fellebbezett per. A prédikátorok érdekeinek védelmére szolgál a tilalom, hogy az esperes és az egyházmegyei felügyelő többé nem hozhat felfüggesztő vagy hivataltól elmozdító határozatot, hanem, ha az egyházmegyei konvent nincs együtt, négy egyházi és világi tekintélyesebb ember megkérdezése után, azok hozzájárulását elnyerve, intézkedhet,³⁴ a szuperintendens és kerületi felügyelő pedig szintén nem járhat el ily ügyekben önkényesen, az esperesség beleegyezése nélkül.³⁵ Igen érdekes a rendelkezéseknek az a pontja, amely a lelkész prédikációinak ellenőrzéséről szól. E szerint az új prédikátorok kötelesek egész terjedelmükben kidolgozott és sajátkezűleg letisztázott beszédeknek szövegét négyévenként bemutatni a szuperintendensnek, míg a hanyagok s téves tan hirdetésében gyanúsak annyiszor, ahányszor felsőbbségük kívánja.³⁶ A szabálynak nem annyira a parancsoló része, a cenzúra érdekelheti az utókort, mint inkább belőle kiolvasható tanulság.

³³ Lib. I. sect. III. art. 7. nr. 9. *Iura et officia seniori fraternitatis propria: §. 1. Ecclesias quotannis ex improviso visitare, eoque tempore explorare, num ministri serio et gnaviter munere suo defungantur, num integris sint moribus, num externum observent decorum; et si qua debiti cultus divini et vitae verae christianae impedimenta observaverit, eorum removendorum oportuna remedia quaerere.*

³⁴ Lib. I. sect. III. art. 7. nr. 7. §. 2. az esperes és egyházmegyei felügyelő közös jogairól szólva: *In gravioribus vero, extra conventum fraternitatis, absque scitu et consensu minimum quatuor graviorum virorum ex utroque ordine pari numero assumendorum nihil privata auctoritate decernere, nec in iis districtuali conventui rescribere, prout neque poenam suspensionis vel amotionis a ministerio dictare.*

³⁵ Lib. I. sect. III. art. 6. nr. 7. §. 2. a kerületi felügyelők és szuperintendensek jogai közt: *In gravioribus vero causis absque scitu et consensu fraternitatum inspectorum et seniorum nihil privata auctoritate decernere, nec in iis consistorio rescribere, prout neque poenam suspensionis vel amotionis a ministerio dictare.*

³⁶ Lib. I. sect. III. art. 6. nr. 9. §. 8. a szuperintendens jogai közt sorolja fel: *Annum cursum concionum in extenso elaboratarum et manu propria descriptarum a novitiis quidem in officio per quadriennium, ab illis vero, qui propter negligentiam vel heterodoxiam deferuntur, toties quoties exposcere.*

Br. Prónay Gábor.

Olajfestmény a XIX. sz. elejéről a br. Prónay-család birtokában.
(Acsa, Pest m.)

Nem vitás ugyanis, hogy a prédikátoroktól komoly és állandó készülést vártak el feletteseik, beszédeik önálló kidolgozását, amiből következik, hogy az egyházi oktatás valóban a hívek nevelését, szellemi életük irányítását jelentette.

Prónayék munkálata, akár az a töredék készült csak el belőle, amelyhez hozzájutottunk, akár – mint feltettük – a további szakaszok is, oly tervezet maradt, amelyet, sajnos, további megbeszélések alapjául nem használtak fel. Amidőn ugyanis az evangélikusok néhány vezérférfia, köztük Ócsai Balogh Péter, Zaynak a főfelügyelőségben utóda, Budán 1786 végén elsősorban a főkonzisztórium ügyében tanácskozást tartott s természetesen újból csak egy zsinat összehívásában találta meg minden bajnak az orvosszerét, egészen előlről fogott az előkészítéshez. Meg sem emlékezett Prónayék elaborátumáról, hanem egy bizottságot küldött ki, amelynek tagjai Crudy Dániel, az egyik pozsonyi lelkész, Wallaszky Pál prédikátor, az első magyar irodalomtörténet szerzője³⁷ és Klanicza lettek. Az utóbbi ugyan felhívhatta volna megbízói és társai figyelmét arra a kézíratra, amelynek megfogalmazásában Acsán ő is közreműködött, de hogy megtette-e, vagy hogy a bizottság egyáltalán összeült-e, azt nem tudjuk. De ha hozzá is látott feladatának elvégzéséhez, egészen más elveket kellett szem előtt tartania. Nem volt ugyanis többé szó a lengyel kódex átalakításáról. Az érvényes egyházi jogrendszert kellett egységbe foglalni a szuperintendensi instrukciókból, az esperességek régi statútumaiból s azután a munkát a kerületek felülvizsgálata alá bocsátva, a zsinat elé terjeszteni.³⁸ Tehát sokkal kevésbé

³⁷ Szinnyei i. m. XIV. k. 1410. skk. I.

³⁸ Balogh Péter, megküldve az 1786. dec. 8.-i tanácskozás jegyzőkönyvét a kerületi felügyelőknek, köriratában a következőket mondja: „... petendam esse censuimus synodi celebrandae indultum, in qua hoc duntaxat obiectum pertractari deberet. Quo vero in eadem synodo paratum opus iam concertari possit, determinatum est, ut venerandis dominis verbi Dei ministris Krúdy, Valaszky et Klaniza deferatur opus concinandarum legum ecclesiasticarum disciplinarium hactenus vigentium ex instructionibus superintendentialibus statutis fraternitatum et praeexistente in his usu depromendum. Opus illud prius districtualiter concertandum synodo exhiberi deberet, ut illic consensione totius ecclesiae confirmatum ac subinde summi terrae principis autoritate muniendum pro norma ubique observanda deserviat.” (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 19.; 3.) Az idézett tanácskozás jegyzőkönyvi határozata: „... deferendum est dominis reverendis Crudi, Valaszky et Klanicza, ut in antecessum formam regiminis ecclesiarum vetustam et praesentem accurate evolvant, concertent et combinent, habitaque reflexione ad regni leges, in illis fundatas explanatorias resolutiones, sisthema modernum tolerantiale et particulares comitatensium fraternitatum constitutiones, qua usu, qua etiam per iurisdictiones politicas rati habitas unum elaboratum conficiant domino magnifico consiliario Petro Balogh submittendum ac tandem in conventu proponendum” (u. o.).

a reform a cél, s a régihez, ha még használható, inkább ragaszkodnak, mint korábban.

Vajjon mi lehet a felfogás megváltozásának az oka, – el nem dönthetjük. Gondolhatnánk személyi körülményekre. Arra, hogy most nem Zay állott előtérben, hanem Balogh, Prónay Gábor helyett pedig egy Podmaniczky. Csakhogy éppen ők a fiatalabb generáció tagjai voltak s így a változtatások iránt még hajlamosabbaknak kellett volna lenniök. Azután a tanácskozáson részt vett Pongrácz Boldizsár, aki igen-igen tevékeny tagja volt az előző bizottságnak s most mégis hozzájárult a konzervatívabb szellemű megoldáshoz. A múlthoz visszamene-külés oka tehát mélyebben kellett, hogy rejtőzzék. Úgy látszik, mintha nemzeti-politikai megfontolások, a germanizáló rende-letek által felébresztett aggodalmak tették volna az evangéli- kusok vezetőit óvatosabbakká, s indították őket arra, hogy a régihez ragaszkodva, önállóságuk, egyházuk függetlenségének, az egyéni élethez való jog hangsúlyozásával, érvényre juttatá- sával védjék ki az abszolutizmusban rejlő veszedelmeket.

De bármint volt is, a lényeg az, hogy az evangélikusok felhagyták a tervvel, hogy a lengyel kánonok alapján dolgoz- zák ki egyházalkotmányukat. Náluk Scheidemantel műve az 1791. zsinat tárgyalásain sem játszott szerepet, nem úgy, mint a reformátusoknál, akik – mint említettük – erre az alka- lomra fordították azt le latinra. Az evangélikusok hangulatá- nak megváltozását őszintén sajnálhatjuk. Ha ugyanis ez elma- rad, Prónayék tervezetét, amely a magyarrá lett lengyel kó- dexet tartalmazta, bizonyára kiadták volna a zsinat előtt nyom- tatásban s így az nagyobb, maradandóbb hatást válthatott vol- na ki, a közvéleményt inkább áthatotta volna, mint Őri Fülep Gábor különben igen értékes, de mégis csak egyszerű fordítása.

Az evangélikusok gyanakvását talán az az érdeklődés éb- resztette fel, amely 1785-ben Bécsben a lengyel egyházjog iránt újból feltűnt, de most már az örökostartományok és Magyar- ország két protestáns egyházát egységesítő törekvéssé erősö- dött. Az 1782 óta ott lappangó parázsról a hamut Karwinsky Ernő, a bécsi evangélikus konzisztórium titkára fújta le. Jó- zsefnek átnyújtott memorandumában ugyanis azt javasolta, hogy Kaunitz vezetése s Gebler osztrák-cseh alkancellár elnök- lete alatt szerveztessék egy bizottság azzal a feladattal, hogy a német és a magyar örökös tartományok részére dolgozzon ki egységes egyházjogot, konzisztórium szervezetet, liturgiát, egyházalkotmányt s azután javaslatait terjessze jóváhagyás végett az uralkodó elé. A bizottság tagjai, ajánlata szerint, a következők lettek volna: A bécsi ev. és ref. konzisztóriumok titkárai, írnokai, tanácsosai, továbbá a tescheni szuperinten- dens, Bartelmus, s ha egyes ügyes magyarokat is be kellene

vonni, Br. Zay, meg a budai evangélikus ágens, Nisnyánszky.³⁹ Ennek a centralisztikus felfogású tervnek a megvalósulása esetén a magyar protestantizmus bizonyára a rövidebbet húzta volna. Mert igaz ugyan, hogy a bécsi református konzisztóriumnak a világi ülnöke Nagy Sámuel volt, a korábbi magyar ágens, s ő, meg a két, esetleg behívandó evangélikus védtek volna a magyar önállóságot, de hogy mennyire sikerült volna azt biztosítani, legalább is kétséges.

Szerencsére az osztrák-cseh kancellária figyelmeztette Józsefet, hogy a bizottság megalakulása előtt szükség volna egy szubsztratumra s ezért azt ajánlotta, hogy a bécsi evangélikus és erdélyi református főkonzisztóriumot utasítsa a már 1782-ben elrendelt tervezetnek az elkészítésére; nem hallgatta azonban el meggyőződését, hogy a protestantizmus mindkét ágát kielégítő azonos egyházjognak a megszerkesztése szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Szerencsére, mert utolsó szavai nyomán az államtanács tagjainak figyelme az evangélikus és református vallás közti különbségre terelődött s így vótumaikban elsősorban ezt az elválasztó tényezőt emelték ki. Martini tehát a legnagyobb pesszimizmustól eltelve jegyezte meg, hogy egységes szervezet kialakítása egyáltalában nem remélhető s így az 1782.-i utasítás végrehajtását lehet ugyan sürgetni, de eredmény nem várható. Mert nemcsak az evangélikusok és reformátusok felfogása különbözik, – fűzte hozzá magyarázatul, – hanem még az egy valláshoz tartozók is a legellentétebb elveket vallják szervezeti kérdésekben. Az egyesítésre irányuló törekvés új vallás árnyképét festené a protestánsok előtt a falra s károsan befolyásolná a tolerancia, hatását. Javaslatára tehát így hangzott: Amíg a protestánsok nem kerülnek összeütközésbe a polgári törvényekkel, politikai szempontból nem tanácsos beavatkozni belügyeikbe.⁴⁰ A tartózkodást ugyan Hatzfeld is helyeselte, azonban mégsem akarta egészen elejteni a kancellária tervét. Egyetlen protestáns egyházjog nem alakítható ugyan ki, – mondotta, – de szükséges volna, hogy az evangélikusokat és reformátusokat a monarchia valamennyi

³⁹ StR 3435/1785.

⁴⁰ Der schon unterm 11. Junii 1782. von der Kanzley abgeforderte Entwurf kan zwar (zum Schein) betrieben, niemals gehofet werden, dass ein solches Werck mit gutten Erfolge zu Stand gebracht werde. Nicht allein die Augsburgisch- und Helvetische Confession unter sich, sondern auch jene, so sich zu der nemlichen Confession bekennen, hegen ganz entgegen gesezte Grundsätze. Der Versuch sie zu vereinigen würde den Verdacht einer neusn Confession nach sich ziehen und die Begriffe der Toleranz schwächen. So lang die Akatholicken den bürgerlichen Gesetzen genaue Folge leisten, ist es nicht politisch rätlich, sich in ihre Religionsmeynungen zu mischen; man weiss, wie unglücklich die Colloquien zu allen Zeiten bey der lateinisch und der griechischen Kirche gewesen sind (u. o.).

államában külön-külön egységes jogrendszer fűzze össze, úgy, amint Poroszországban és Szászországban meg is valósult.⁴¹ Bár Kaunitz Martini mellé állott, József államminiszterének a felfogását tette a magáévá (1785 aug. 26.), ami az osztrák-cseh kancellária javaslatának elfogadását jelentette.

Karwinsky fellépése magyar szempontból káros irányba terelte a fejlődést. A mi érdekünk ugyanis az volt, hogy a lengyel törvénykönyv átdolgozásával a magyar evangélikus és református szervezet egymáshoz jusson közelebb. A közös főkonzisztórium itt-ott feltűnő tervének bizonyossága szerint a hajlam meg is volt az elzárkózás csökkentéséhez. Most ellenben arról volt már szó, hogy a magyar protestantizmus két független résznek maradva, külön-külön azonosuljon az osztrák tartományok evangélikusságával és reformátusságával. Ez a folyamat a jellegzetes magyar vonások eltűnésével járt volna, mivel a német birodalom protestantizmusához való közeledést már az 1782.-i utasítás is kívánatosnak jelezte. Amíg tehát 1782-ben még csak azért kellett volna az erdélyi református főkonzisztóriumnak a lengyel kódexről véleményt mondani, hogy ennek alapján az örökös tartományokban élő reformátusok szervezetét megállapíthassák, most már a magyar és osztrák protestantizmus összeolvasztásához szolgált volna az alapul. Nem vitás, hogy a fordulat még kedvezőtlenebb lett volna, ha Karwinsky tervét változatlanul fogadja el az uralkodó. Ebben az esetben ugyanis a bécsi bizottság összeült volna tanácskozni. A kancellária és az államtanács megjegyzései legalább az erdélyi és az osztrák tervezet elkészítését iktatták közbe, ami mindenesetre haladékot jelentett.

A református főkonzisztórium Erdélyben rajta volt, hogy az alapfeltétel minél később teremtdjék meg.⁴² Az engedel-

⁴¹ Es ware nicht thunlich, für die Reformirte und Lutheraner ein gleichförmiges Kirchenrecht fest zu setzen, weilen diese beede Religionen unter sich eben so unterschieden sind, als mit der kathol. Kirche; dieses aber finde ich rätlich, dass jede dieser Religionen in allen Staaten der österr. Monarchie ein gleiches Kirchenrecht haben, wie solches in allen akatholischen Landen eingeführt ist. Preussen und Sachsen dienen zum Beweis dieser Wahrheit. Nach diesem Gesichtspunkte wäre der Antrag der Kanzlei zu begnehmigen (u. o.).

⁴² 1785. okt. 6-án közölte József rendelkezését a kancellária az erdélyi guberniummal, egyúttal visszaküldve – a tescheni konzisztórium jelentésének kíséretében – a főkonzisztórium 1783.-i munkálatát. A kancelláriai határozat így szólt: „... zugleich auch das Project de iure ecclesiastico protestantium zurückgeschickt werden, damit selbes [Gubernium] dieses Project durch das reformirte Konsistorium aufs neue in Erwegung ziehen und nach vorgeschriebenen Grund das ganze Werk so einrichten lasse, dass es einem monarchischen Staat anpassend werde.” (Erd. kanc. 12.320/1785.)

mességet meg nem tagadhatta, de nem is sietett.⁴³ Előbb Türi Sámuelet, majd Szathmári Pap Mihályt, a kolozsvári kollégium tanárát bízta meg az elaborátum elkészítésével – ez állítólag József haláláig dolgozott rajta,⁴⁴ – azután pedig nyugodtan felelte a gubernium figyelmeztető leirataira, hogy a munka folyamatban van.⁴⁵

A másik fél, az osztrák evangélikus konzisztórium példája megmutatta, hogy a feladattal gyorsan el lehetett volna készülni. Ennek világi ülnöke, Wielandt János ugyanis 1787-ben átnyújtotta dolgozatát, amelyben – túlmenően a kapott megbízaton – az evangélikusok és reformátusok számára azonos egyházjogot dolgozott ki. De a sietés nem hozott eredményt. A bécsi konzisztórium ugyanis két év múlva, 1789-ben azzal kapta vissza a munkát, hogy a közben kiadott rendeleteket is értékesítse s azok szerint módosítsa. Lehetséges, hogy az osztrák-cseh kancellária az erdélyi beszámoló késlekedése miatt nem döntött a további lépések felől, úgy látszik azonban, hogy maga sem sokat törődött az üggyel. Legalább is Wielandt 1793-ban, amikor újból bemutatta tervezetét, nem tudta elérni, hogy az életbe lépjen.⁴⁶

⁴³ A főkonzisztórium 1786. május 28-án ezt az ígéretet tette: „... elaborationem memorati iuris ecclesiastici siquidem systematice impensiorique studio elucubrari debeat, uberioris temporis beneficium requirere, nihilominus tamen assiduitati promptitudinique idem ius ecclesiasticum elucubratur sui individui confisum supremum consistorium opus altissimo nutu demandatum decurrende adhuc hoc anno altissimis instantiis praesentatum iri sperare.” (Erd. kanc. 8053/1786.) Az erdélyi kancellária erre megjegyezte, hogy bár ily munka időbe kerül, de mert parancsát már két év előtt (?) kiadta, remélhetőleg rövidesen megkapja azt. Amikor 1787-ben a főkonzisztórium újból mentegetőzött, feliratát a kancellária közölte az osztrák-cseh kancelláriával, ez azonban – úgy látszik – tovább nem sürgette az elintézését. (Erd. kanc. 1909/1787.)

⁴⁴ Szinnyei i. m. X. k. 346. l.

⁴⁵ Pokoly J.: Az erdélyi református egyház története. Bp. 1904. III. k. 126. l.

⁴⁶ Frank i. m. 112. skk. l.